

KÖLTÉSNET ÉS FILOZÓFIA KÖLTŐI SZÓ ÉS »VILÁG«ALAPÍTÁS

GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ

Az itt olvasható dolgozat nem szabályos verselemzés. Kizárólag magára a verstestre, a nyomtatott szövegre koncentrálok. Nem vázoljak fel a költő életművét és korát, hogy abban helyezze el a verset, illetve azt világítsa meg a verssel. Nem az életmű, hanem a *filozófiai* gondolkodás felől közelít meg. Ez azonban már a második megközelítés, melyet az első olvasás váltott ki. Nem önkényes, hanem a vers biztatását követi. Felépítése szerint többnyire az egyes szavakra, kifejezésekre koncentrálok, és ezekből fejti ki a vers értelmét. Ez eltér a költői alkotás megértésének szokásos folyamatától. A verset olvasva a szójelentések felvillannak ugyan, de a kifejezések a vers egészében nyerik el jelentésüket a szavak és a versegész között végbemenő körkörös hermeneutikai mozgásban, az értelmező megértésben. Elemzésünk látszólag megtöri és elapórozza ezt a folyamatos értelmi mozgást, remélhetőleg azonban nem fedik el a teljes jelentést. Eljárásunkat azzal indokolhatjuk, hogy a szavak a vers egészébe lépve más jelentésre tesznek szert, mint köznyelvi állapotukban, és ezt a többletjelentést érdemes alaposabb odafigyeléssel megragadni, és részletesebb elemzéssel kibontani. Elvégre a vers nemcsak építkezik a szavakkal, hanem fel is mutatja őket, és ezzel a mozdulattal rávilágít mélyebb, esetünkben filozófiai jelentésükre. Rávilágít, de nem fejti ki. „Sose szabad lebecsülni azt, amit egy szó mondani képes nekünk. Hiszen a szó a gondolkodás olyan teljesítménye, melyet az már előttünk elvégzett” – figyelmeztet Hans-Georg Gadamer.¹ Próbáljuk meg a vers fényénél feltárni ezeket a jelentéseket, melyeket az emberi gondolkodás- és tapasztalástörténelem foglalt bele a fogalmakba. Ezzel nem a vers helyére kívánunk lépni, hanem arra az imaginárius helyre, ahová a vers a gondolkodást *meghívja*.

* * *

---

¹ GADAMER 1994, 23. – „... [A] filozófiai gondolat közlésének egyetlen lelkiismeretes módja az, hogy alávetjük magunkat annak, amit a valamennyiünket összekapcsoló nyelv már eleve tud.” (64.) – A gondolkodás közegében a szavak „levetkőzik sekélyes igénytelenségüket, és fölfedik (...) »rejtett«” tartalmukat, azt a jelentést, amit az emberi gondolkodás- és tapasztalástörténelem foglal bele a fogalmakba mint „terminusok”-ba. (MARCUSE 1990, 204.)

Nemes Nagy Ágnes: A formátlan²

A formátlan, a véghetetlen.
 Belepusztulok, míg mondatomat
 a végtelenből elrekesztem.
 Homokkal egy vödörnyi óceánt
 kerekíték el a semmi ellen.
 Ez a viszonylagos öröklét
 ép ésszel elviselhetetlen.

1.

Az első sor rémült felkiáltás, a formátlanak és a véghetetlennek a megidézése. Nincs felkiáltó jel; nincs rá szükség: a kiáltás a szavak jelentésében van, nem a kimondásában. Vannak összavaink, melyek nem egy-egy tárgyat vagy felmutatható konkrétumot jelölnek, hanem létünk valamely ősadottságát, illetve nem-tárgyi keretének valamely elemét idézik meg (akár mítikus értelemben): anya, föld, isten stb. Eredetileg talán inkább fölkiáltások lehettek az illető valóság észlelésekor, felismerésekor, s a vele való elemi-megrendítő találkozásban szakadtak ki az emberből. Versben találkozva velük, nem annyira kimondjuk, mint inkább belélekezzük őket, lelkünk töltekezik velük, jelentésükbe kapaszkodunk. Ha manapság ezeket a szavakat már inkább csak egyszerű nyelvi jeleknek látjuk, ennek oka abban rejlik, hogy jelentős mértékben elveszítették azt az érzelmi felindulást, amit a megnevezett dolog-esemény megpillantásakor, végzésekor – észlelésekor – egykor érezhetett az ember, és részben még ma is érezhet.³ 'A formátlan' és 'a véghetetlen' – ezek a szavak, helyesen értve, önmagukban kiáltások, hiszen valami rémületes dolgot jelölnek, ezért rémületet fejeznek ki és rémületet keltenek. A két szó nem leírásként szolgál, hanem annak a színtérnek a megnyitása, amelyben a versesemény történik. Formátlanlannal és véghetetlennel a mindennapi életünkben is találkozunk, de ott csak úgy mellékesen, a megformált és végekkel keretezett dolgok társaságában, mintegy megszelídítve, tompítva, inkább érdekességként, izgalmas, de ártalmatlan hiányként. Ám itt a versben pőrén állnak előttünk, ezért fenyegetőn: *a* formátlan, *a* véghetetlen. A költő nem leírja – nincs állítmány a mondatban –, hanem megidézve előidézi a formátlan és véghetetlen keltette felkavaró érzést. Nem valamit állít róluk, hanem élénk állítja őket, pontosabban minket lök-taszít eléjük, szembesít velük. Így immár a versesemény szereplőjeként ugyanabban a rémült helyzetben vagyunk, mint a költő: szemközt a formátlanlannal és a véghetetlennel. Nincs hűvös távolságtartás, nem rejtőzhetünk el az olvasó pozíciójának óvó távolságába. És nem is menekülhetünk. Késő abbahagyni az olvasást. A versesemény már elkezdődött... Sőt, inkább folytatni kell, mert aki itt abbahagyja, magára marad a formátlanlannal és a véghetetlennel; ha viszont továbbolvas, akkor legalább összekapaszkodhat a költővel. Együtt talán könnyebb elviselni az elviselhetetlent. Lám, milyen veszélyes dolog verset olvasni!

² NEMES NAGY 1981, 145.

³ Vö. BUBER 1991, 23.

2.

„Belepusztulok, míg mondatomat
a végtelenből elrekesztem.
Homokkal egy vödörnyi óceánt
kerekíték el a semmi ellen.”

A költői mondás, a nyelvtani mondat metszet a végtelenből. Ám a művészi metszet, jóllehet nem maga az egész, valójában az egészt akarja felmutatni. Nem ezt vagy azt akarja mondani, nem valami konkrétumot akar megnevezni, nem elégszik meg a részlegessel, mint a tudomány, hanem – kivált olyan metafizikus költő, mint Nemes Nagy Ágnes – valami átfogót és egészlegest, sőt, magát a teljességet szeretné kifejezni. Csakhogy a véghetetlen nem képez egészt, ezért nem lehet egészként és egészen kimondani, legfőljebb mondatokat lehet „elrekeszteni” benne – jóllehet a „benne” kifejezés is afféle kényszerű tévedés, nem tudunk jobban fogalmazni, noha tudjuk, hogy a véghetetlenben nincsen valódi „benne”, mert a véghetetlen minden esetleges „belső” határt azonnal felemészti. Az ilyen kimondás tehát egyszersmind lemondás a ki nem mondott egészről, ez pedig fájdalmat okoz a költőnek, aki megszenvedti a részlegességet és veszteséget.

Valóban ez lenne a szenvedés oka? A költő nem azt mondja, hogy szenved, hanem azt, hogy „belepusztul”. Ez erősebb kifejezés, ezért többről van szó, mint arról a fájdalomról, hogy nem képes kimondani az egészt. Végül is a művészet mindig fájdalmas kompromisszum, hiszen a műalkotás a konkrét fizikai, szükségképpen tér-idői lehatároltsága folytán soha nem képes visszaadni az ábrázolandó teljességet. Ezért összefoglal és sűrít: egy-egy lényeges részletben idézi meg az egészt, epizódokban ábrázol valami teljeset, egyetlen eseményben utal egy átfogó történeti alakulásra. A mű befogadója pedig a befogadás aktusában kiegészíti – s ezzel befejezi – a művet: a mű érzéki közvetítésével megjelenik előtte a nem-érzéki egész.

Itt azonban még ennél is bonyolultabb a helyzet. Éppenséggel nincsen megjeleníthető egész – ami mégiscsak valami megformált valóság –, hanem a formátlan és a véghetetlen az, amiből ki kell metszeni és a metszettel elő kell állítani valami konkrétat, ami megformált és artikulált. Az ilyen műalkotás nem lehet ábrázolás – hiszen ábrázolni csak azt lehet, aminek van ábrázata, a véghetetlennek pedig nincs. A véghetetlenlennel szemben a művészi feladat a forma megalkotása és a dolgok artikulálása, mégpedig eredendő értelemben: *formateremtés* és *alapító* artikulálás. A művészet a véghetetlenlennel és formátlannal szemben elrekeszt-kimond valamit, ami ettől a mondatstól nyer formát, artikulációt: realitásra jut.

A realitást alapító versben nem pusztá kimondásról vagy elhagyásról van szó, hanem sokkal többről és lényegesebből: az ember létéről. Ami kimarad a költői kimondásból, az nem egyszerűen néma marad, hanem kimarad az ember realitásából. „Nyelvem határai világom határait jelentik” – mondja Wittgenstein,⁴ vagyis az lehet alkotórésze, eleme, valósága világomnak, amit ki tudok fejezni, meg tudok nevezni,

⁴ *Tractatus* 5.6

aminek tehát nyelvi léte van. Ezek szerint a végtelenből elrekesztett mondat nem merőben nyelvi jelenség, hanem valami realitásnak a költői megalapítása.⁵

Miféle realitást alapít meg a költői szó? Az embernek és világának a realitását. Vigyázat, az *emberi* világról van szó, nem a létről! Az lesz része emberi világomnak, ami nyelvileg kifejezhető, mert a nyelv által válik valami az ember létévé a *genitivus subjectivus* (emberi világ) és *obiectivus* (ember által birtokolt világ) értelmében egyaránt. A lét viszont több mint az ember világa. Az ember felől a lét az a nagyság, ahonnan jelek érkeznek, az, ami megnyilvánul, ami megmutatkozik, ami elérkezik az emberhez, aki észleli, elutasítja vagy befogadja, örül neki vagy fájdalmasan öszszerándul – és ezekben a gesztusokban, reakciókban kifejezi. Nem feltétlenül grammatikai értelemben vett nyelvi jelekben, hanem képben, zenében, csendben, pillantásban, hangulatban, rezzenésben, a szenzibilitás aktusának számtalan különböző formájában, melyek közül a nyelv a leginkább kommunikábilis, de semmiképpen nem az egyetlen.

Az ember egyrészt abban a biofizikai közegben él, amely mint természet eredendő adottságként körülveszi és testi valóságát alkotja, másrészt abban a szimbolikus jelentés-univerzumban – kultúrában –, amelyet egészen bizonyosan nem a természet hozott létre, hanem a premodern felfogások szerint az istenek alapítottak meg és közreműködésükkel az ember épített föl (lásd Prométheusz-mítosz), a modern felfogás szerint egészében az ember alkotott meg. Bármiben lássa is az ember a kultúra eredetét – az istenek alapító tetteiben vagy saját munkálkodásában –, mindenesetre a kulturális univerzum fokozatos kiterjedésének következtében ma már sokkal inkább ez utóbbiban él, és létének természeti dimenzióját – és magát a természetet is – egyre inkább a kultúra felől, a kulturális jelentések fénytörésében észleli.

„Az ember... nem csupán egy merőben természeti világban, hanem egy szimbolikus univerzumban él, melynek részei a nyelv, a mítosz, a művészet és a vallás. Ezekből a szálakból szövődik a szimbólumok szövődéke, az emberi tapasztalat bonyolult szövete. A gondolkodásban és tapasztalásban végbemenő minden fejlődés ezt a szövődéket finomítja és erősíti. Az ember már nem találkozhat közvetlenül a valósággal, nem láthatja mintegy szemtől szembe. A fizikai realitás oly mértékben lát-

⁵ A bekezdésben foglalt állítás – ami kimarad a költői kimondásból, az kimarad az ember realitásából – erős leegyszerűsítés, amit a dolgozat terjedelmi és tartalmi korlátai kényszerítenek ki. Valójában nagyon is kérdéses, hogy a szó nélküli, az ismeretlen, a nem konkrét, a név nélküli miként van jelen az ember világában, ha másképp nem, akkor úgy, hogy az ember szüntelenül ostromolja, mert őt magát léte legmélyén érinti, és valamiféle megszólitottság érzését kelti benne. A szó nélküli nem feltétlenül szótlán; amire nincs emberi szó, az még lehet nagyon beszédes, csak éppen beszéde nem az ember artikulált nyelvében telepedik meg, hanem egzisztenciája mélyrétegeibe szíváro, és onnan hat az érzésekben, hangulatokban, a néma fájdalomban, a szótlán örömben. Ennek az érintettségnek a paradigmája a vallás és a vallási nyelv küzdelme az »isten« névvel jelölt megnevezhetetlennel.

szik visszahúzódní, amilyen mértékben az ember szimbólumképző aktivitása előretör. Ahelyett, hogy magukkal a dolgokkal törődnék, bizonyos értelemben folyamatosan önmagunkkal vagyunk elfoglalva. Olyannyira nyelvi formákban, műalkotásokban, mitikus szimbólumokban vagy vallási rítusokban élünk, hogy semmit nem vagyunk képesek megtapasztalni illetve megismerni e mesterséges közegek közbeiktatása nélkül” – mondja Ernst Cassirer.⁶

Ha tehát az a kérdés, hogy ténylegesen miféle realitásban él az ember, akkor manapság azt kell felelnünk, hogy elsősorban a kultúra szokásokból, hagyományokból, szimbólumokból, intézményekből álló *jelentés*es valóságában, és ennek a közegén, médiumán keresztül észleli az ún. természeti világot, beleértve önmaga testi-természeti létét is. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy az ember tényleges realitása, ahogyan teljes – azaz testi-lelki-szellemi – mivoltában előttünk áll, nem pusztán biofizikai evolúció, hanem kulturális építkezés eredménye, a kultúrát pedig egyebek között a művészet építi föl. Így értendő, hogy a költői szó, a költészet közreműködik az ember valóságának megalkotásában, amennyiben megalapítja azt a jelentéses helyet – a kultúrát –, ahol az ember teljes mivoltában lakozik.

A költő nem szavakat mormol, mondatokat fűz, és nem irreális nyelvi szerkezeteket – verseket – költőget magában, hanem költői kimondást, megnevezést *cselekedve* megalapítja az ember jelentésekből felépülő valóságát, vagyis világot emel, még ha csupán olyan törekenyet is, mint amit a „homok” és a „vödörnyi óceán” jelez. Mihelyt ez az alapítás megtörtént, és kezd kibontakozni az ember saját világa, különös fordulat következik be. Jóllehet a kultúra törekeny épületét a véghetetlen létből kimetszett térben formálja meg az ember, ám a maga emelte kultúra artikulált, emberléptékű képződményeihez illeszkedő, megszokott mintáihoz igazodó, rutinszerű léteszlelés felől egyenesen semminek mutatkozik a véghetetlen, az, amiből elrekesztve jön létre az embernek a költők által alapított és a közösségek munkájával felépített reális élettere. S minél inkább berendezkedik ebben, s ezt tekinti létezése egyetlen dimenziójának, annál kevésbé észleli a véghetlent, mintegy megfedkez rőla, hiszen az az ember napi világát alkotó képződményekhez, kivált a technikai civilizáció konstrukcióihoz képest formátlan. Alaktalansága a semmi felé tart.

Hasonlíthatjuk ezt a házépítéshez: házat emelve az ember egy olyan kézzel fogható realitást (res = dolog) hoz létre, amelyben az életét rendezett és átlátható módon éli. Mármost tekintsük a kultúrát metaforikusan az ember lakóházának. A házhoz – tágabb értelemben: az ember által megszerkesztett, felépített, birtokba vett, belakott, átlátott, kezelt, igazgatott realitáshoz – képest, ennek artikulált dologi-tárgyi valóságához viszonyítva artikulálatlan és megfoghatatlan, idegen és ismeretlen, félelmetes és ijesztő, sőt a tárgyilag létező emberi konstrukciók, civilizációs teljesítmények felől „semmi”-nek mutatkozik az a véghetetlen tágasság, amely az ember átlátható vi-

---

⁶ CASSIRER 1954, 43.

lágát körülveszi. Az ember bármennyire is otthonossá teszi a saját világát, nem feledkezhet meg a véghetetlenről, amelyből életterét kimetszette, és amelynek végtelenségében világa mintegy a semmiben lebeg. Hétköznapi életének síkján a maga alkotta realitásban tartózkodik, de ha éber tudattal él, akkor szüntelenül tud a nem tárgyi, és emberi erővel nem is tárgyasítható véghetetlenről, és tudván tudja, hogy annak a partján éli tevékeny mindennapjait, és maga építette élettere úgy viszonyul a véghetetlenhez, mint homokkal elkerített vödörnyi víz a végtelen óceánhoz, és épp annyira tartós, szilárd és biztonságos, mint a homok védelme az óceán hullámverésével szemben.⁷

A kultúra mindig tartalmazza alapításának tudatát, vagyis kontingenciájáról és esendőségéről való tudást, ezért a kulturált ember számára – bár műveltségének mértéke és mélysége szerint többé-kevésbé eligazodik a kultúra történeti és jelenlegi világában – soha nem természetes és magától értődő a kultúra teljesítménye, hanem lényegileg és mindig kérdéses, átmeneti és bizonytalan. A kultúra csak akkor valószínűs ember kultúra, ha benne az ember alapvető léthelyzete artikulálódik, az ember alapvető léthelyzete pedig a végesség és a kontingencia tudata, együttállva a végtelenről való *a priori* tudással. Véges és kontingens lényként mindig kérdésesnek és ezért kérdezőnek tapasztalja önmagát, ennél fogva minden tevékenységét és eredményét. A kultúra mint emberi mű szükségképpen magában foglalja önmaga kérdésességét, s ezzel mindig és lényegileg túllendül mindenkori állapotán. Ha ez a kérdésesség elnémul, a kultúrából kivész az alapítottság tudata, és magától értődővé, azaz természetszerűvé válik, akkor átalakul civilizációvá. A *civilizáció* az a statikus kulturális állapot, amely elfeledkezett önmaga kérdésességéről, és mintegy a biológiaiilag megfogyatkozott emberi ösztönöket helyettesítő magatartás-vezérlésként működik – és működtet. A civilizáció egy adott kulturális állapot biztosítása: átfordítása logisztikává, rögzítése külső intézményekben, szerveződésekben, technikában, életformákban. Ezzel szemben a kultúra folytonos kérdésés, újabb és újabb életformák keresése és felöltése a gondolkodás és az uralhatatlan tapasztalás révén. Nem foglalkozásbeli életpályamodelleket kínál, hanem személyes zárandokutakra hív, mert mint a zárandok – aki a *Földön* jár, de az *Ég* alatt – mindig érintkezik a véghetelennel. Az érintkezési mezsgyék a filozófia, a művészet és a vallás. – A civilizáció nem tudja határosnak magát a végtelennel, hanem egyedül önmaga immanens struktúráját alkotó részterületekkel érintkezik. Csak belső határai vannak: természetesen minden határos mindennel, de az egész nem utal semmi önmagán túlra és kívülre. Egydimenziós, miként egyszemélyes a lakója is.⁸

⁷ „Az ember a hétköznapiakban, a tengerpart homokszemeivel foglalatoskodva is mindig a titok végtelen tengerének peremén lakozik” – mondja Karl RAHNER a mai istentapasztalattal kapcsolatban. RAHNER 1970, 170.

⁸ Vö. MARCUSE 1990.

3.

„Ez a viszonylagos öröklét...”

„Viszonylagos öröklét...” – feszültséggel teli kifejezés, két ellentét együttese. A „viszonylagos” az eddigiek alapján érthető: minden metszet (szó, mondat) a véghetetlenből pusztán viszonylagosan rekeszt el egy-egy jelenséget és jelentést, s teremt ezzel jelenlétet az ember realitásának. Többre nem képes sem az ember, sem az emberi szó. Nyelvünk realitásalapító, létünk pedig reális, egyszersmind azonban mindkettő radikálisan véges, esendő, bizonytalan, így amit a nyelv megalapít és ami emberi egzisztenciaként létrejön, az fájdalmasan viszonylagos, kivált a véghetetlenhez képest, amellyel szemben csupán „homokkal elkerekített vödörnyi óceán”. – De mire utal az „öröklét” kifejezés? Hogyan lehet örök az, ami véges és esendő, és csupán a nyelv, a véghetetlenből elrekesztett költői szó alapítja meg? Talán a véghetetlenből nyeri viszonylagos öröklétét úgy, hogy elrekesztett formaként és jelentésként részeseedik a véghetetlen öröklétéből? Csakhogy a véghetetlen nem örök! Az öröklétet a nyugati gondolkodás abszolút pozitívumnak tekinti, a véghetetlen viszont negatívum. Csak a lét lehet örökkévaló. Mi különbözteti meg a véghetlent a léttől? Semmi, mondhatnánk, pontosabban *a* semmi. A véghetetlen ugyanis a léthez képest a semmi. Nem üres semmi, hanem a formátlanság semmije. A lét nem a pusztaság, hanem *valaminek* – még ha a legáltalánosabbnak is – a van-ja, azaz *forma*. A lét forma, a semmi a totális formátlanság. A létnek ezt a formáját, ami a létet mint létet jellemzi és létté teszi, a nyugati gondolkodás *logosznak* nevezi, ami nagyjából érthetőséget, megismerhetőséget jelent.⁹ A lét megismerhető, érthető – ezért tudjuk, hogy valóságos.¹⁰ És azért ismerhető meg, mert forma. A forma filozófiai értelemben nem külalak, hanem belső alakzat, struktúra, rendezettség, értelmesség, érthetőség. Nem érzéki, hanem értelmi tulajdonság, szellemi minőség, még egyszerűbben: *szellem*. – A költemény azonban nem a létről beszél, hanem a véghetlent és formátlant említi. Lehetséges, hogy a költő valójában a létre gondol, de helyette a ’véghetetlen’ szót használja?

Mi tagadás, fogalmaink, szavaink nem egyértelműek. A nyelv nem képes egyértelműen kifejezni azt, amivel a költemény küzd. A nyelv sokszor nem közvetlenül nevez meg valamit, hanem szavakat ütköztet azért, hogy a jelentések kollíziójából kipattanó szikra legalább egy gondolatpillanatra megvilágítson valamit, amire nincs egyetlen találó kifejezés; és bár az ember valamiként észleli-gondolja, de nem tudja

⁹ Megismerésen nem a szűk (természet)tudományos ismeretszerzés értendő, hanem mindazok a módok, amelyekben a lét eljut, elérkezik az emberhez és (meg)érinti: természetként és történelemként, értelemként és érzelemként, fájdalomként és örömként, hétköznapiaként és ünnepként, profanitásként és szentségesként, és így tovább egészen – hogy játsszunk egy kicsit a szavakkal – a végtelenségig...

¹⁰ Az érzékelés még nem döntő érv a létezés valóságossága mellett, mert az érzékek csalókák, megtéveszt(het)ők. Ezért hajlik bizonyos korszakaiban és gondolkodóinál a nyugati gondolkodás arra, hogy az elgondolhatóságot tekintse a valóságosság garanciájának.

világos nyelvi formában megjeleníteni, mert az csak a nyelv és a gondolkodás határán villan fel, és nem vonható be a világos nyelvi jelenlétebe. Érinti, megérinti az embert, aki érti és megérti, de fogalmakkal nem ragadhatja meg, mert nem tartós tapasztalat, hanem villámszerű élmény. Ilyen a „véghetetlenből elrekesztett viszonylagos öröklét”.

A véghetetlen az örök hullámozás. Benne semmi nem állandó, minden csak átmenetileg „van”, magában az átmenetben, vagy még inkább mint átmenet – ami ráadásul nem is megy sehová, hiszen a véghetetlenben nincsenek végek avagy célok. Benne semmi nem nyer valódi formát, tartós állapotot, filozófiai kifejezéssel szubsztanciális létet. A költői mondat mégis keretbe, nyelvi keretbe fog valamit ebből a véghetetlen hullámozásból, mintegy állandóságba önti, s így öröklétet ad neki, még ha csak viszonylagost is.

A megnevezés által az ember a lét logoszának pecsétjével illeti a megnevezett dolgokat. A megnevezés nem merő megjelölés az egyébként már létező dolgokon, nem valamiféle fölösleges leltári jelzet, hanem a dolgok szellemi artikulálása. A létezők a nyelv révén vannak jelen az ember tudatában, a tudat pedig megvilágított lét. Az „egyszerűen” létező dolgok a nyelv közegén keresztül a tudatba kerülve a lét világosságába emelkednek. A nyelv a lét logoszának „megszólalása”. Hegellel úgy fogalmazhatnánk, hogy a dolgok önmagukhoz térése, a Bibliával azt mondhatjuk, hogy a dolgoknak nevet adó ember az Isten által elkezdett teremtést folytatja, és ezáltal viszonylagos öröklétben részesíti a létezőket. A nyelv nem ártatlan megjelölés, hanem intenzív létezés, létaktus, a lét logoszának a felragyogása. A költői tett nem csupán világra-, hanem *létreszóó* esemény!

És a lét öröklét, akkor is, ha csupán viszonylagos, ha csak véges és mulandó létezőkben mutatkozik meg. De ezek a létezők nem azonosak a léttel. A lét mint lét örök, hiszen nem múlhat el. A létezők elmúlhatnak. Az ember által elrekesztett szavak, mondatok, formák ideiglenesek, de az örök létből részesednek. Amíg vannak és fennállnak, addig a lét üzenetét közvetítik a jeleket értő embernek. Mint létezők viszonylagosak, mint a létből részesülők örökkévalóak. Minden véges létező a végtelen létből, így az örökkévalóságból részesedik. E részesedés mértéke adja a méltóságát a költői szóra és a filozófiai gondolatra – és ez ad méltóságot a költői szónak és a filozófiai gondolatnak. Hiszen a lét érték, ezért minden létezőt megillet a méltóság: a költői megnevezés, a szó, és a filozófiai reflexió, a gondolat. A költő szóba, a filozófus gondolatba fogja a létezők „viszonylagos öröklétét”.

Hogy mit számít ez a végtelen világegyetemben? Hogy csak az ember nevez meg dolgokat, a világegyetem pedig közben oly nagy és oly nagyon néma? Hogy a földi történések eltörpülnek a világegyetem kozmikus történéseihez képest? Miért értékeljük oly nagyra az ember nyelvi-gondolati ténykedését? Hiszen ez csupán a ropant kozmosz egy félreeső szegletében, a Föld nevű parányi bolygón élő esendő és törékeny biológiai lény, az ember egyik megnyilvánulása! – Nos, itt a létről van szó, a lét pedig nem térbeli kiterjedés, hanem... LÉT. Ha a létező világmindenség egyetlen pontján is megtörténik valami, az magában a LÉTben történik meg mint létesemény. Senki ne értse félre a térbeliséget sugalló ragozást! Metaforákat használva térbelileg gondolkodunk, de nem a metaforákat és nem a térbeliséget gondoljuk. A LÉTben

nincsenek helyek, kitüntetett helyek még kevésbé. Vannak viszont történések, fejlemények, történelem – ez valódi *misztérium*. De hát ez a LÉT. Ezt érdemes gondolni, bármennyire nehéz, szinte lehetetlen. Mert, mi tagadás, sokkal könnyebb lenne elgondolni állandó és mozdulatlan létet, olyant, ami legföljebb a világi megnyilvánulásában mutatkozik változónak, de ott is csak körforgásban, ugyanannak örök visszatérésében, ami lényegében dinamikus állandóság, vagyis valójában látszat. A tudat megjelenése azonban olyan létesemény, ami minőségileg más, mint akármelyik csillag megszületése, mert nem fizikai folyamat, hanem szellemi történés, és így valódi lét-aktus.¹¹

4.

„...ép ésszel elviselhetetlen.”

Miért nem viselhető el ép ésszel a viszonylagos öröklét? Legyünk őszinték, az öröklét sem viselhető el ép ésszel. Hogy a viszonylagos örökléthez kevés az ép ész, ez még érthető, hiszen az öröklét és a viszonylagosság nehezen foglalható értelmes egységbe. Mégis állandóan ezt tesszük vagy legalábbis tettük az európai kultúra jelentékeny és máig ható múltjában! Úgy él(t)ünk a világban, hogy a viszonylagosság, a relativitás és a határoeltság körülményei közepette tud(t)unk az örökkévalóságról és az abszolútumról, legalább mint eszméről, aminek bármennyire is vitatott az ontológiai státusza, mégiscsak jelez valamit, és túl hosszú ideje él az emberiség ezen eszmék érvényessége alatt, és túlságosan is ezek az eszmék tapasztják egybe a nyugat kultúrájának elemeit, ezért bármennyire nem hiszünk is már bennük, nem tarthatjuk őket egyszerűen illúzióknak.¹² Ámde azzal az ésszel, amely oly öntudatlanul ép, ezek az eszmék fölöslegesek, csak nyugtalansággal töltik el az embert, és mindegyre kiszólítják világából, vagy elégedetlenül szembefordítják vele. Ezért a kizárólagosan ép eszű ember kerüli ezeket az eszméket, és óvakodik azoktól a tapasztalatoktól, amelyek táplálják őket, miközben erőt és biztatást merítenek belőlük. A költő azonban nem egyszerűen használja az ép észet, hanem rendre beleütközik a határaiba – amiről az ép észbe belefeledkező mit sem tud –, ezért azt is észleli, ami az ép észen túl van, és ami ráadásul az ő különös verstermő terepe, elvégre onnan veszi és rekeszti el szavait, mondatait, verseit: a véghetetlen, a formátlan.

A vers utolsó szava a kezdethez hasonlóan fojtott és fojtogató felkiáltás. A nyitó és záró kifejezések („a formátlan”, „a véghetetlen”, „elviselhetetlen”) súlyos abroncsba zárják a verset – és gyanútlan olvasóját. Itt a vers véget ér. A gondolkodás azonban, amit felszított, nem állhat le, és a záró kifejezés csak még inkább arra ösztökéli, hogy kiutat keressen. Persze a gondolkodás „kiútjai” többnyire nem a béke és

¹¹ Fogalmilag talán úgy lehet érzékeltetni a különbséget, hogy a fizikai folyamat lét-működés, a szellemi megjelenése lét-aktus, lét-gyarapodás – vagyis LÉT.

¹² Amúgy pedig az illúzióknak is van igazságuk, talán mélyebb, éltetőbb és biztatóbb is, mint a tenyeres-talpas realitásnak – arról nem is szólva, hogy hátha ez is illúzió, csak éppen nem szárnyakat ad az embernek, mint az eszme, hanem csapdába ejti és megbéklyózza.

nyugalom elíziumi mezőire visznek, hanem előbb-utóbb újabb kiúttalanságba, apóriába torkollnak. Platónnal ellentétben mi már nem hiszünk a dialektika felhajtóerejében, amely az ideák világához emelvén az örök ideák szemlélésében részesítené a lelket. Mi a költővel legföljebb a végzetlent és a formátlant tudjuk magunk fölött, ahova nem érdemes felemelkedni. Ép ésszel nem is lehet. Csakhogy ami az ép ésszel látható és elviselhető, az innen van azon a léttartományon, amivel szemben állva rekeszti el mondatait a költő. És ez a tartomány jelentkezik, és a költő tud róla, de ép ésszel nem tudja elviselni.

Az ép ész határokat von, megkülönböztet, ellentéteket tételez és világos egységben felold stb. Az ép ész az építő ész: lakható, áttekinthető világot szerkeszt perspektívával és helyekkel, körvonalazott létezőkkel és az eligazodás lehetőségével. Mindez a végzetlentben nem lehetséges. Ott nincsenek valóságos határok, ezért valóságosan eligazodni sem lehetséges. Nekünk azonban jobbára csak az ép eszünk van, manapság egyre fokozottabb mértékben hagyatkozunk is rá. Ezzel építjük a technikai civilizáció világát, ami azonban nem válik belső épülésünkre, mert a kifelé építő ész nem épületes. Vak saját határaival és önnön alapjával szemben, ezért voltaképpen még önmagát sem látja, hanem csak a műveit: a technikát és az ahhoz illeszkedő emberi társadalmat egydimenziós emberével. Az instrumentális ész fénye által elvakított világ egyre tágasabb kiterjedésű, ezért egyre kevésbé észleljük azt, ami a határain túl van, vagy az alapját alkotja.

A költő a határon áll, ott, ahol az ép eszű világba betörnek bizonyos erők és jelentések, amelyeket csak a határon kitartva lehet észlelni, és a költő dolga megpróbálni az emberi nyelv és képzelet formáiba fogni. Ezzel azonban csak az ép ész világát rendíti meg, de a végzetlent nem tudja megformálni. Erre nem képes az ép ész, de még a költői szenvedőleges, befogadó ész sem. Hogy a végzetlent és a formátlant *végtelen formának* láttassék, ahhoz más ész kell.

De ez már az a dimenzió, amire Nemes Nagy Ágnes önmagának is szóló figyelemzetése érvényes: „Ne mondd soha a mondhatatlant, / mondd a nehezen mondhatót...”¹³, amihez a pályatárs, Ottlik Géza teszi hozzá, hogy a mondhatatlan majd ki mondja magát.

Ezzel elhagyjuk a költészet illetékességét; más(ik) világba lépünk. A vallás világába.

EXKURZUS: IMA ÉS HALLGATÁS

I-nél szemben az ember nem áll meg. I jelenlétében az ember hallgat. Ez a hallgatás nem üres csend, hanem az emberi értelem végső megnyilvánulása I előtt. Annak jele, hogy valóban a végtelen I-t észleli, ezért elnémul. Értő *vallási* hallgatás ez; annak megértése váltja ki, hogy I-nek nincs szüksége az ember beszédére, hiszen eleve tudja mindazt, amit az mondani, sőt egyáltalán akarni akar: „Előre ismered minden utamat. Még nyelvemen sincs a szó, és te már érted egészen, Uram.” (Ps 139)

¹³ Elégia egy fogolyról (Három történet)

Akkor hát miért beszél az ember a vallásokban? Erre saját magának van szüksége: a beszéd révén önmagát mondja ki, önértelmezésre jut. Egyszersmind azonban védekezik is: A beszéddel leköti a gondolkodást, amely a csönd esetén szellemi éberség lenne az esetleg bekövetkező történések, jelen(t)ések-jelentkezések észlelésére. Ezek azonban kiszámíthatatlanok, ezért védekezésképpen az ember inkább beszél, és beszédének tartalmába kapaszkodik. Valami ősbizalom munkál az emberben a szó iránt: ha nem érti is, mégis bízik benne, hogy az érthető, és valaki már értette, érti, érteni fogja, ha más nem, hát maga az I. Ugyan ki érti a mise folyamán recitált krédót? Érti valaki a „teremteni” ige jelentését? Tudjuk, mit mondunk, amikor kimondjuk az „isten” szót? Mondjuk, szavaljuk, énekeljük, suttogjuk, de nem értjük, ám minden szorongató kételyünkön túl is feltételezzük, mélyen hisszük, hogy kimondva valami értelmes dolgot nevezünk, idézünk meg, értelmesen cselekszünk és értelmességet cselekszünk, mert beleállunk a szó rejtett értelmébe, hogy az tartana meg és hordozna minket mindenestől. Ahol van szó, ott bizonyára van értelem is, még ha rejtező is. Az elnémulás a teljes önfeladás; a beszéd megkapaszkodás a szóban. A vallási beszéd, a liturgia az a védekezés, melynek sáncai mögé húzódik az, aki a liturgiában I színe elé járul. I-nel kapcsolatban mindig magunkra öltünk valami védőruhát, talán mert a csönd félelmetes mezítelenségében nem vagyunk képesek kitartani.

BIBLIOGRÁFIA

BUBER 1991

BUBER, Martin: *Én és Te* (Ford. Bíró Dániel). Európa,¹ Budapest, 1991.

CASSIRER 1954

CASSIRER, Ernst: *An Essay on Man*. Doubleday & Comp., New York, 1954.

GADAMER 1994

GADAMER, Hans-Georg: *A szép aktualitása* (Ford. Bonyhai Gábor). T-Twins, Budapest, 1994.

MARCUSE 1990

MARCUSE, Herbert: *Az egydimenziós ember* (Ford. Józsa Péter). Kossuth, Budapest, 1990.

NEMES NAGY 1981

NEMES NAGY Ágnes: *Összegyűjtött versek*. Magvető, Budapest, 1981.

RAHNER 1970

RAHNER, Karl: *Gotteserfahrung heute. Schriften zur Theologie*, Band IX. Benziger, Einsiedeln, 1970.